

VISKY ISTVÁN

A KIRÁLYHÁGÓMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET SAJTÓTEVÉKENYSÉGE 1920–1941 KÖZÖTT

A Királyhágómellék Erdélytől nyugatra, a Tiszántúli régió keleti felén, a történelmi Partium területét öleli át Máramarosszigettől a Bánságig. Ez a tájegység a történelem folyamán sokszor gazdát cserélt. A 16. századig a Magyar Királysághoz tartozott, majd az önállóvá váló Erdélyi Fejedelemséghez csatolták a „részeket”, a 17. században egy ideig a török tartotta megszállva, majd a 18. századtól Magyarország többi részével együtt Habsburg uralom alá került és beolvadt a Tiszántúli nagy régióba.

Az első világháború nem csak az Osztrák-Magyar Monarchiát és a dualista berendezkedést szüntette meg Magyarországon, hanem a vesztes háborút követő békeszerződés a Tiszántúli régiót nem csak társadalmilag, politikailag és közigazgatásilag, hanem egyházi vonatkozásban is kettévágta. Amikor az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés szerint Erdély a Román Királysághoz került, nem csak a reformáció óta virágzó gyülekezeteket egyesítő Erdélyi Református Egyházkerület került idegen uralom alá, hanem a Tiszántúli régiónak a keleti fele is, a Tiszántúli Református Egyházkerület keleti felével együtt, amely összesen 183 egyházközséget és kb. 250 000 református lelket számlált (Zoványi 1939:157).

A *modus vivendi* keresésének szükséghelyzetében alakult meg a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Az egyházkerület megszervezésének igen bonyolult és sokrétű munkája már az első, 1920. december 14-ei önszerveződő gyűlésen felvetette egy központi sajtókiadvány szükségességét (TtREL, Közgyűlési jegyzőkönyvek I.21. a.1).

Soha, egyetlen református egyházkerület életében sem volt olyan fontos és meghatározó szerepe az Újságnak, mint a Királyhágómelléki Református Egyházkerületnek a megszületésében és életében. A kinnal-keservvel megszületett és hat év halogatás után államilag is elismert egyházkerületnek létfontosságú volt, hogy legyenek sajtókiadványai, amelyeken keresztül viszonylag könnyen és gyorsan el tudta érni híveit, közölni tudta határozatait, és nem utolsó sorban lelket tudott önteni a csalódott és elkeseredett emberekbe.

A trianoni békediktátumot követő kábult időszakot nagyon hamar egy kijózanodás, kiútkeresés váltotta fel. Ebben a lázas önmeghatározásban mindenek előtt benne volt a sodródástól, orientációvesztéstől való félelem. Ez a felfokozott lel-

kiállapot kiváltott egy erős igényt a választ adó, utat mutató sajtó iránt, amelyben sokan az elvesztett magyar vezetés és kormányzat kvázi szukcesszióját látták.

Az anya-országától elzárt és idegen uralom alá került magyarság szinte rávette magát az olvasásra. A jelenségről így ír Krenner Miklós, a kor híres aradi publicistája: „*A nagy összeomlás egyik meghatározó tünete volt, hogy az emberek lázasan kezdtek olvasni, aszerint, ki mit érzett át legerősebben a zűrzavar komor perceiben*” (Krenner 1923: 665-677).

Erre az igényre a református egyház is válaszolt, hívei kezébe olvasnivalót adott. A református egyházi sajtó nem csak hivatalos és közérdekű híreket közölt, de a sajtókiadványai által saját hívei előtt is kézzelfoghatóan bizonyította, hogy mint szervezet is létezik. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület által kiadott sajtókiadványoknak ez volt a legfontosabb feladatuk: az egyház újraéledését és életképességét hirdették, a híveket összefogták, és irányt mutattak a felfordult világban.

Az idők változtak, és az idegen államban, az új politikai helyzetek, állandóan és kiszámíthatatlanul változó jogszabályok, a gazdasági válság közepette ezek az egyházi sajtókiadványok voltak azok az eszközök, amelyek által az egyházi vezetés mintegy kézen fogta és vezette a híveit:

Egyházi és Iskolai Szemle (1921. június 4–1926. október 9.), *Reformátusok Lapja* (1927. február 16–1941. december 10.), *Református Jövő* (1933. január 4–1940. augusztus 18.), *Református Gyermekkönyvtár* (1935–1938).

Sajtótevékenység 1918 előtt

Az 1920. június 4-i békediktátum után a Román Királysághoz csatolt területek nem mindegyikén került válságba az egyházi élet. Az Erdélyi Református Egyházkerület megőrizte területi és szervezeti integritását, sajtókiadványai hamar megkapták a kormányzótanácstól a további működési engedélyt. A tiszántúli kerületről leszakadt Királyhágómelléken viszont hónapokra gyakorlatilag megszűnt az egyházi élet. Ez annál is fájdalmasabban érintette a magára maradt csonka egyháztestet, mivel egyik napról a másikra megszűnt azoknak az újságoknak és egyházi kiadványoknak a terjesztése, amelyek lehetővé tették az egyház közigazgatási életét és egységét.

A Debreceni Protestáns Lap

A *Debreceni Protestáns Lap* a tiszántúli reformátusok számára kiadott hetilap volt. Nem volt az egyházkerület hivatalos lapja, de állandó rovatként közölte a kerület közigazgatási híreit, pályázatait, törvényeit.

1880-tól jelent meg, alcímében „Egyházi és Iskolai Heti közlöny”-ként határozta meg magát. Hetente egyszer jelent meg 16 oldalon, ½ ív formátumban.

A lap 1880-tól 1910 decemberéig a Korcsmáros-család tulajdona volt, de Korcsmáros Kálmán 1910 decemberében eladja a lap tulajdonjogait G. Szabó Kálmán debreceni vállalkozónak. Erről maga G. Szabó Kálmán ad hírt a *Debreceni Protestáns Lap* 1910. dec. 4.-i számában: „Tisztelettel van szerencsém (...) a nagyérdemű közönség tudomására hozni, hogy az eddigi Korcsmáros Kálmán tulajdonát képezett *Debreceni protestáns Lap* Könyvnyomdája címet viselő könyvnyomdát a mai napon átvéven ajánlom magamat egyházi, iskolai (...) nyomdai munkák elvégzésére.” (DPL 1910. dec. 4.)

Debrecen volt tehát az a központ, ahol a legtöbb egyházi vonatkozású kiadványt készült. Az egyházkerületnek sokáig nem volt saját része ebben a lapban, míg végül 1918. július 1-jétől a Tiszántúli Református Egyházkerület társult Debrecen Királyi Város kormányzatával és közösen egy nyomdát vásároltak (DPL 1918. júl. 7. sz.).

A román megszállás idején a párizsi tüzszüneti egyezmény sajtóra vonatkozó részének értelmében, a megszálló erők katonai igazgatásának engedélyével eljuthatott a lap az egész egyházkerületbe. Amikor az Antant határozatának értelmében, a román csapatok 1919. november 14-16. között kiürítették a Duna–Tisza közét, és új katonai kormányzat vette át a tiszántúli régió irányítását, a *Debreceni Protestáns Lap* egyre nehezebben, akadozva jutott csak el a partiumi részekre. A *Debreceni Protestáns Lap* utolsó száma 1920. március 20-án jutott el a partiumi gyülekezetekhez (DPL 1920. márc. 27.).

Egyházi és vallásos lapok

A dualizmus korának református egyházát gazdag irodalmi és sajtótevékenység jellemezte. Az 1910-es években közel száz egyházi és vallásos lap, illetve folyóirat látott napvilágot (Dr. Czegle 1983:243). A református egyházközségek lelkészi hivatalai a hivatalos kiadványok mellett általában több lapra is előfizettek a különböző érdeklődési területek szerint. A tiszántúli egyházkerület partiumi részein a következő egyházi és vallásos lapok voltak általánosan járatosak: *Protestáns Szemle* (Budapest), *Theológiai Szaklap és Könyvújság* (Budapest), *Vasárnap* (vallásos néplap, Debrecen), *Lelkészi Tár* (igehirdetések, Debrecen), *Vasárnapi újság* (néplap, Budapest), *Református Sajtó* (Budapest), *Keresztyén Lelkipásztor* (Pécs), *Az Ébresztő* (társadalmi, irodalmi, művészeti vallásos lap, Budapest), *Református Katonák Lapja, Örömhír* (gyermeklap, Budapest), *Napsugár* (gyermeklap, Budapest), *Kis Tükör* (Budapest), *Protestáns Árvaházi Képes Naptár*, (Budapest), *Kálvinista Szemle* (Budapest), *Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* (Budapest), *Tanító* (Budapest), *Az Út* (Kolozsvár), *Protestáns Szemle* (Kolozsvár), *Igehirdető* (Nagybánya).

Ezek a kiadványok mindegyik egyházmegyében megtalálhatóak voltak, ezek voltak a magyar református egyház közigazgatási és közéleti hírvivői.

Ezeken kívül még számos kisebb-nagyobb vallásos lap és folyóirat volt elérhető a lelkészi hivatalok és a református hívek számára (Dr. Czeglé 1983:246).

A királyhágómelléki területeken nem volt gyakorlatban helyi egyházi vagy vallásos lap kiadása. Egy pár egyházközségtől eltekintve, ahol gyülekezeti lap jelent meg (Szatmár, Temesvár, Nagykároly), általában csak az egyházmegyei jegyzőkönyveket, határozatokat illetve fontosabb egyházi vagy állami törvények kivonatát adták ki egy helyi nyomdában. A Királyhágómelléki területek szellemi központjában, Nagyváradon sem adtak ki saját egyházi vagy vallásos lapot, mivel Debrecen közelsége, és a budapesti kiadású református lapok minőségi és mennyiségi bősége ezt nem tette szükségesé.

Az ezen a területen élő író lelképásztorok (Szabolcska Mihály) a budapesti vagy debreceni kiadású egyházi lapokban publikáltak. Szabolcska Mihály temesvári lelképásztor, költő, Raffai Sándorral együtt szerkesztette az 1910-es években a Budapesten megjelenő *Protestáns Árvaházi Képes* naptárt.

Nagyon sok viszont a magánkezdeményezésű sajtókiadvány ebben a korszakban. A lelképásztorok saját költségükön adtak ki prédikációs, verses vagy tanulmányköteteket.

Ravasz László szavaival élve „*mindez belehullott abba az óriási sírba, amelyben 1918 őszén a régi Magyarország elsüllyedt.*” (Ravasz 1992:117)

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület jogi kereteinek kialakulása

Az 1920. június 4-i trianoni döntést követően a magára maradt egyháztest előtt két lehetőség állt a továbblépésre: csatlakozni az Erdélyi Református Egyházkerülethez, vagy önálló kerületet hozni létre. Mind a két elképzelésnek megvoltak a hívei. A szebeni román Kormányzó Tanács a királyhágómelléki reformátusoknak az erdélyi kerülettel való egyesülését látta volna jónak, amit az Erdélyi Református Egyházkerület is támogatott (ERE Közgyűlési jegyzőkönyvei 23/1921).

A királyhágómelléki református egyházmegyéek többsége az 1920. december 14.-ei első kerületi közgyűlésükön az önálló egyházkerület szervezését határozta el. Ezen az első közgyűlésen 9/1920 határozati számmal született döntés egy hivatalos egyházi lap mielőbbi indítása tárgyában is (TtREL, Közgyűlési jegyzőkönyvek I.21.a.1, 9/1920). Az önállóságot kimondó határozatot a szebeni Kormányzó Tanács nem fogadta el, hanem meghagyta az erdélyi kerülettel való jogi egyesülés lépéseinek elindítását (Bíró 2002:300). A királyhágómelléki egyházkerület eredménytelenül kereste meg ezután kérésével magát a vallásügyi minisztert, aki az 2975/1921 számú átiratában megerősítette a Kormányzó Tanács döntését (Molnár 1999:10). 1921. március 21-én az egyházkerület ideiglenes főgondnoka, Domahidy Elemér Debrecenbe utazott, ahol megbeszélést folytatott a Tiszántúli Református Egyházkerület rendkívüli intézőbizottságá-

val, amelyik testület – Baltazár Dezső püspök elnökletével – felhívta a már Erdélyhez csatlakozott királyhágómelléki egyházmegyéket, hogy „*az egység megóvása céljából, tehát a legmagasabb elvi szempontból, azonnal csatlakozzék a megszállás alatt alakult rész-egyházkerülethez*” (TtREL, Közgyűlési jegyzőkönyvek 131/1921).

A debreceni anya-egyházkerület határozatának és nem utolsósorban az akkor induló királyhágómelléki egyházkerület hivatalos lapjában, az *Egyházi és Iskolai Szemlében* Tarnóczy Lajos, bihari lelkésznek indulatos és önállóságot követelő írásainak nyomása alatt (Orth 1941:300) az erdélyi egyházkerület 1813/1921-es számú igazgatótanácsi felirata kimondta és a román kultuszminisztériumnak javasolta a leszakadt egyházmegyéknek egy új református egyházkerületté szervezését (Molnár 1999:12)

A román kultuszminiszter, Octavian Goga, 21.489/1921. április 21 számú leiratában Sulyok István rangidős esperest értesítette egy részleges önszerveződés lehetőségéről. (TtREL, Egyházkerületi iratok, I.21.a.1). A kultuszminisztériumnak ez a részleges jóváhagyása volt a román közjogi kerete nem csak az egyházkerület önszerveződésének, de a kerületi sajtótevékenység megindulásának is.

Erdélynek az 1918 évi megszállása alkalmával minden közhivatal élére román vezetőséget neveztek ki. A bankok, vasutak, tanfelügyelőségek, polgármesteri hivatalok vezetőségét 1919-el kezdődően a román királyságbeli hivatalnokok foglalták el. Ezt viszont az új államhatalom nem tehetette meg a protestáns egyházakkal azon egyszerű oknál fogva, hogy a katolikus egyházzal és a többi közigazgatási intézménnyel ellentétben a protestáns egyházaknak nem volt párhuzamos román megfelelője a román királyságban. Ezért a szebeni román Kormányzó Tanács az akadálytalan közigazgatás biztosítása végett kénytelen volt tágabb teret és több önszerveződési lehetőséget adni a református egyháznak. A súlyos megszorító intézkedések és a kulturális, szellemi élet drasztikus felszámolásának korszakában ezért jöhetett létre egy új egyházi szervezet, és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület ezért jelentetett meg saját sajtókiadványokat.

Az 1918-1940 közötti román sajtótörvények hatása a Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtókiadványaira

1920-ban a román uralom alá került magyar és román sajtókiadványok, nyomdák és kiadóhivatalok egy addig nem ismert politikai fogalommal voltak kénytelen szembesülni: a cenzúrával. A dualizmus idején 1867–1918 között nem létezett cenzúra, nem csak a magyar, de az erdélyi román kiadványok esetében sem (Bíró 2002:213). Az 1920-ban megszületett Nagy-Románia területén az új politikai igazgatás első intézkedése a cenzúra bevezetése volt. A cenzúra annak ellenére volt érvényben több mint húsz éven át, hogy a román alkotmány és a vonatkozó törvények egyértelműen elítélték és tiltották a cenzúra hivatalát.

A nemzetközi megállapodások, a trianoni békediktátum, sőt, a román alkotmány ellenére fenntartott és váltakozó intenzitással gyakorolt cenzúra jogi megalapozása a háborús körülményekre hivatkozva bevezetett ostromállapot kihirdetése volt.

Az erdélyi magyarok az elvesztett háború ellenére is joggal reménykedhettek egy szabad, önszerveződő és önkormányzaton alapuló társadalmi rendben az új román államban is. Ennek a reménységnek az alapja az 1918. december 1-ei gyulafehérvári nagy román nemzetgyűlés 3. kiáltványi pontja volt, amely kimondta: *„a nemzeti szabadság elve alapján minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához a saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által.”* (Archivele de stat Oradea, törvénygyűjtemény, 1918 évf. 4. köt.) Ezt a szabadságjogot megerősíti a szebeni Kormányzó Tanács 1919. január 24-én kiadott I. számú dekrétuma is, amely hatályban hagyta az Osztrák-Magyar Monarchia 1868:XLIV törvénycikkelyét, amelyik szavatolta a szabad anyanyelvhasználatot és a cenzúramentes sajtótevékenységet is. Ezeket a rendelkezéseket természetesen egy napig sem alkalmazták, mivel ezek polgári rendelkezések voltak, a megszállt területeken pedig a katonai kormányzás volt a hatályos, amelyik megtiltott mindennemű sajtótevékenységet előzetes cenzúra nélkül (Bíró 2002:311).

A trianoni békeszerződés előtt, 1919. december 9-én Párizsban megkötötték az úgynevezett kisebbségi szerződést, amelyiknek a 8. cikkelye még az 1868:XLIV törvénycikkely szellemében biztosította a sajtószabadságot: *„egyetlen román állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a (...) sajtó útján történő, vagy bárminő közzététel terén.”* (Archivele de stat Oradea, 1919 évf. 4. köt.)

Ez a rendelkezés csak 1920-ban, a békeszerződés nemzetközi megfigyelőinek decemberi távozásáig volt érvényben, bár hivatalosan soha nem vonták vissza. A szabad anyanyelv-használati jogot 1921–1922 között fokozatosan kezdték visszaszorítani, először a bíróságokon, azután a telekkönyvi- és pénzügyi hivatalokban (Bíró 2002:312). A sajtókiadványokat nem cenzúrázták ugyan, de rendszeresen ellenőrizték, és általában közigazgatási módszerekkel próbálták nyomást gyakorolni az agitáló lapokra.

Ezek a megszorító intézkedések nem maradtak visszhang nélkül. Mivel a nemzetközi bonyodalmak elkerülése végett az 1918-as gyulafehérvári pontok és az 1919-es kisebbségi szerződés hatályát a román kormány nem vonhatta vissza, ezért a sajtó és a közélet szabadságának a korlátozására ostromállapotot hirdetett ki.

A Kormányzó Tanács 1920 júliusában a 2939 számú rendelettel a határsávokban, 1920 októberében a 4209 számú rendelettel az ország egész területén kihirdette az ostromállapotot és bevezette a katonai közigazgatást, ami magában foglalta a legszigorúbb cenzúrát is. 1921. március 31-én kiadott 853/1921 számú rendelet a határsáv 50 km-es övezetére korlátozta az ostromállapotot és a cenzúrát (Bíró 2002:428).

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület számára létfontosságú volt az egyházi lapok kiadása, ezért öncenzúrát alkalmaztak, azaz tudatosan figyeltek a félreérthető vagy támadható megfogalmazások mellőzésére. Amikor 1921. június 4-én, a szomorú évfordulón megjelent az egyházkerület hivatalos lapjának, az *Egyházi és Iskolai Szemlének* a legelső száma, az újság jobb felső sarkában már ott van a katonai segédügyész jóváhagyása: „Cens.: V. Popovici”

Az ezekben az években kiadott sajtótermékeknek nagyon kellett figyelniük a történelmi vonatkozásokra, utalásokra. Minden utalás, a legártatlanabb összefüggés is az újságszám azonnali bevonását, rosszabb esetben az újság megszüntetését eredményezte.

Miután 1920-ban elkezdte tevékenységét a román Névalkotó Bizottság, a települések nevét a bizottság által kitalált és megalkotott román elnevezés szerint kellett említeni minden újságban és kiadványban (Nagy 1944:115). Ezt az első években még nem vették szigorúan, mint a hatalom számára kényelmetlenebb újságok sakkban tartásának egyik eszközét tekintették.

1922. januárjában a 32-es számú rendelet törvény a katonai övezeteket és az egyes helyeken külön elrendelt ostromállapotot kivéve, megszünteti az általános ostromállapotot. Az 1923. január 23-i 131. számú rendelet (Monitorul Oficial 1923, 231. sz.) a magyar-román határ menti katonai határsávot Máramarosszigettől Nagyenyeden át Petrozsényig jelölte ki, és itt a székely székek területével kiegészítve megtartotta az ostromállapotot, Románia többi területein pedig még az előzetes cenzúrát is eltörölte.

Ezekkel az intézkedésekkel gyakorlatilag sikerült fokozatosan elérni a magyarok lakta területeken kiadott sajtókiadványok teljes ellenőrzését, a gyülekezési szabadság megvonását és a szabad anyanyelvhasználat megszüntetését a közigazgatásban. Ez az állapot kisebb-nagyobb megszakításokkal fennmaradt egészen 1940-ig. A helyzeten az 1923-as új román alkotmány sem segített, amelynek 25. §-a határozottan megtiltotta mindenfajta cenzúrát. A katonai igazgatás módszerével az alkotmányos jogokat törvényesen lehetett megvonni a magyar intézményektől.

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület igyekezett a nehezen megszerzett sajtókiadási lehetőségeit megtartani, ezért pontosan és következetesen betartották a szinte havonta változó rendeleteket. Ennek eredményeként 1924-től a kerület kiadványaiban – elsősorban az *Egyházi és Iskolai Szemlében* – a települések nevei csak román nyelven jelentek meg. Ez nem csak a leírt magyar szöveg egységét és az olvasók szépérzékét sértette, hanem lelkében bántotta a magyar olvasókat. Ennek az érzésnek Debreczeni István felelős szerkesztő akart hangot adni az *Egyházi és Iskolai Szemle* 1924. október 4-ei, 20. számának vezércikkében, de a cenzúra az utolsó pillanatban nem engedte ezt az írást megjelenni, így érzékletesen és a hatalom részéről jól érthető üzenetként az *Egyházi és Iskolai Szemle* 1924. október 4-ei száma a fejléc alatt két teljesen üres, fehér hasábbal jelent meg.

1924-től többször is megesett, hogy az egyházkerületi kiadványokban egy-egy cikknek, rövidebb hírnek fehéren maradt a helye.

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtótörténetének nagy talánya az egyházkerület hivatalos közlönyének, az *Egyházi és Iskolai Szemlének* a megszűnése. 1926 októberében egyik napról a másikra szűnt meg ez a jól átgondolt és jól szerkesztett újság. A korabeli egyházi iratok és jegyzőkönyvek csak utalnak egy mindenki által jól ismert eseményre, ám sem a világi lapokban, sem pedig más forrásokban nem lelhetők fel a lap megszűnésének pontos körülményei. A szerkesztői gárda nem változott, anyagi akadályai nem voltak a lap kiadásának. Az esemény homályos körülírásából csak következtetni lehet a lap sorsára. Szinte bizonyos, hogy valamilyen oknál fogva hivatalos akadályokba ütközött a lap megjelenése, ami által nagyon kellemetlen helyzetbe került az egyházkerület. Pár hónapos szünet után az égető szükség végül megtalálta a *modus vivendit* egy új egyházi lap formájában.

1933 végén meggyilkolták Duca román miniszterelnököt, aminek következtében ismét országos szinten bevezették az ostromállapotot (Bíró 2002:428). A cenzúra ekkor a lehető legszigorúbban ellenőrzött minden újságot. A magyar nyelvű újságok szinte alig írhattak úgy politikai eseményről, hogy azt a cenzúra ki ne húzta volna. 1934-től az egyházi kiadványok is kénytelenek voltak átvenni az erdélyi magyar sajtónak azt a szükségmegoldását, amely szerint politikai eseményekről úgy tudósítottak, hogy *Mit ír a román sajtó?* címmel rovatot indítottak, s ott szó szerinti fordításban közölték a román nyelvű újságokban megjelent cikkeket.

A cenzúra újabb fokozataként 1934. augusztus 11-én a Román Királyi Posta 155. 662. számú rendeletével megtiltotta a magyar vagy két párhuzamos nyelven történő címzéseket a postai küldeményeken, illetve a posta által szállított újságokon és kiadványokon (Bíró 2002:319). Ezekben az években az egyházkerület lapjaiban is sűrűn előfordultak román helységnevek, sokszor szinte olvashatatlaná téve a szöveget.

A súlyos cenzúra miatt más magyar szervezetekkel együtt a Királyhágómelléki Református Egyházkerület is a romániai Magyar Párthoz fordult segítségért. A Magyar Párt közbenjárására 1936. október 9-én a belügyminiszter a 10. 476. számú rendelettel engedélyezte a magyar helységnevek használatát a magyar nyelvű sajtóban, de a katonai igazgatás figyelmen kívül hagyta ezt. A Belügyminisztériumot fenyegető presztízsveszteség elkerülésére a belügyi államtitkár még abban az évben visszavonta a rendeletet (Bíró 2002:320).

Az 1933-tól megjelenő *Református Jövő* szerkesztője, Kiss Bertalan 1937 januárjában és februárjában az újságban megjelentette a román nyelvű helységnevek mellett zárójelben a magyar megfelelőjét is. A cenzúra ismételt kijátszása miatt a nagyváradi törvényszék figyelmeztetést küldött a szerkesztőnek, amelyben büntetőjogi felelősségre vonást helyezett kilátásba: „*Tisztelt Igazgató. Tisztelettel felhívom a figyelmét II. Károly büntető törvénykönyvének 181,182 és 574-577 a sajtóra vonatkozó rendeleteire, amelyekhez igazodjon a*

büntető megszorítások elkerülése végett, ellenkező esetben kénytelenek leszünk azokat önnel szemben alkalmazni, hivatalból eljárást indítva ön ellen. Főügyész, 10 március 1937” (KREL, Egyházkerületi iratok, 1937-6.41-45, ford. Visky István). A hivatalos fenyegetés után az egyházi lapok a helységneveket ismét csak román nyelven tüntették fel.

A két világháború közötti korszak legsúlyosabb cenzúráját az 1938 februárjában bevezetett országos ostromállapot hozta el (Bíró 2002:436). Az ostromállapotot a nemzetközi feszült helyzet miatt hirdették ki, de okként a bukaresti vasgárdista megmozdulásokat jelölte meg a román kormány. Ebben az évben még Ady Endre nagyváradi újságja, az 1870-től megjelenő *Nagyvárad* című lap is hivatalos ultimátumot kap, hogy nevét változtassa meg *Oradea*-ra (Bíró 2002:318). Az újság nem minden célzatosság nélkül *Szabadság*-ra változtatta meg a nevét, melyet 1940-ig viselt (*Nagyvárad*, 1940. szept. 8.).

A súlyos és kiszámíthatatlan cenzúra számos magyar kiadványt erőszakkal felszámoltatott, vagy szándékosan ellehetetlenítette működését. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtókiadványai, bár sokszor fehér foltokkal jelentek meg, de átvészelték ezt a nehéz időszakot.

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtótevékenységének anyagi alapjai

A sajtókiadványok elindítását már az első, 1920. december 14-ei önszerveződő közgyűlésen kimondták a jelenlévők. A 9/1920 közgyűlési határozat szerint a közgyűlés meghagyta az intézőbizottságnak – Sulyok István esperesnek és Domahidy Elemér főgondnoknak –, hogy tegyenek meg minden szükséges lépést egy hivatalos egyházi lap beindítása ügyében (TtREL, Közgyűlési jegyzőkönyvek, I.21.a.1). Egy sajtókiadvány megjelenése mindenek előtt a helyi katonai kormányzó jóváhagyásától függött. Az egyházkerület ezt a jóváhagyást nagyon hamar megkapta, ami valószínű, hogy a még az országban tartózkodó nemzetközi megfigyelők jelenlétének volt köszönhető, és ezzel összefüggésben a nagyobb botrányok elkerülése miatt történhetett. A hivatalos engedély és a kötelező cenzori jóváhagyás után meg is jelent az *Egyházi és Iskolai Szemle* első száma 1921. június 4-én. A lap megjelenését sokan üdvözölték, ugyanakkor sok aggodalom is megfogalmazódott. Az aggodalmak nem voltak alaptalanok. A még meg sem alakult egyházkerület hihetetlen szegénységben élt. A tisztántúli anya-egyházkerülettől számíthatott ugyan az addig befizetett központi alapok, nyugdíj- és egyéb biztosítások részbeni megtérítésére, de ez mind időben, mind közigazgatásilag hosszadalmasnak tűnt, mindenek előtt azért, mert Magyarország és Románia között semmilyen hivatalos kapcsolat nem létezett a trianoni szerződés magyarországi ratifikálásig, amely csak 1921 végén történt meg.

A dualizmus korában a református egyház kiegyensúlyozott anyagi körülmények között élt, nem csak az állami támogatások miatt, hanem a kiterjedt és jól megszervezett alapítványi tőkéből származó jövedelmek miatt is. Az 1921. július 23-án életbe léptetett román földreform egyik napról a másikra ellehetlenítette a református alapítványok életét is. Az alapítványok fő tőkéjét képező földeket és birtokokat szinte teljesen kisajátította a román hatalom, hogy a háborúban megígért és 1919. szeptember 10-én kibocsátott rendelettel megerősített földjuttatási ígéreteit teljesíthesse a veterán román katonáknak (Bíró 2002:267).

A földreform miatt nem csak az alapítványok, hanem a legtöbb egyházközség is elvesztette közbirtokossági földjeit, ami a lelkipásztor megélhetésének alapja volt.

Ebben a kilátástalan anyagi helyzetben indult meg a Királyhágómelléki Református Egyházkerület első hivatalos lapja. Az egyházközségektől jött kevés befizetést nehéz volt úgy beosztani, hogy minden szükségletet fedezzen, de az egyházi újság ügye mindig elsőbbséget élvezett. Sokszor megesett, hogy az egyházi tisztségviselők tiszteletdíja hónapokat is késett, de az egyházkerület hivatalos lapja mindig pontosan megjelent (TtREL, Egyházkerületi iratok, I.21.a.1). A megjelenést a nagyváradi Béres Károly-féle nyomda elszámolási türelme és az újság utolsó oldalán megjelentetett reklámok és hirdetések bevétele is garantálta.

A reklámok és a fizetett hirdetések megjelentetése az egyházkerületi sajtótevékenység mind a húsz évére nézve meghatározó volt, soha, egyetlen újság sem jelent meg reklám vagy hirdetés nélkül. Ezek a szolgáltatások nagyban hozzájárultak az újságoknak nem csak a fenntartásához, de – ami Erdély szerte is ritka volt – a nyereségessé válásukhoz is.

Debreczeni István az *Egyházi és Iskolai Szemle* 1925. október 24-ei számában vezércikkben vetette fel egy egyházkerületi sajtóiroda megszervezését, amelyik az egyházi híreket és tudósításokat kezelné, illetve az újság anyagi ügyeit is intézné. Felvetésére a kerületi közgyűlés 1926. december 16-i ülésén a 113/f határozati pontban kimondta, hogy minden évben „*a reformáció vasárnapját megelőző vasárnapon sajtóvasárnapot tartsanak, amikor is a perselypénz (...) az egyházkerületi pénztárba beszolgáltatandó*” (KREL, Közgyűlési jegyzőkönyvek, f/113/1926).

A *Református Jövő* című vallásos néplap megindulásakor a kerület ifjúsági utazótitkára, a lap szerkesztője, Kiss Bertalan felhívással fordult a gyülekezetekhez: „*az az elgondolásom, hogy a kerület több nőszövetségét, ifjú és leány-bibliakörét megkeresem és felhívom őket egyenként, hogy havonta (...) sajtóalapra 50-100 lejt küldjenek be. (...) Úgy szereplnének, mint a Központi Ifjúsági Sajtó Alap Támogató Testület*” (KREL, Egyházkerületi iratok, 1937-6.41-45).

Az egyházi újságokban és kiadványokban sokszor jelentek meg biztató, korholó vagy dicsérő szerkesztői levelek a kiadványok előfizetését, megrendelését illetően. Az 1930-as években, amikor a gazdasági világválság Erdélyt is elérte,

amikor naponta százakat bocsátottak el a munkahelyükről, amikor hetente szüntek meg újságok és kiadványok, akkor a Királyhágómelléki Református Egyházkerület lapjai és sajtókiadványai nem csak megmaradtak, hanem példányszámuk rohamosan nőtt, sőt, a sajtótevékenység olyan sikeresé vált, hogy a sajtóalap állandó bevételi feleslegéből sok más tökehiányos egyházkerületi ügyet is sikerült megsegíteni.

A sajtókiadványok annak ellenére voltak anyagilag is kifizetődőek, hogy a lapok árát, az inflációt figyelmen kívül hagyva, alig vagy egyáltalán nem emelték az idők folyamán.

A sokszori anyagi és technikai bizonytalanság ellenére a Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtótevékenysége 1920–1941 között az egyházkerület történetének legsikeresebb vállalkozása volt.

A Kálvin nyomda

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtótevékenységének egyik alapfeltétele egy megbízható nyomda volt. Az egyházkerületnek még nem volt nyomdája, annak vásárlása, illetve fenntartása olyan anyagi és politikai terheket rótt volna az egyházkerületre, hogy azt nem tudta vállalni.

Nagyváradon az 1920-as és 30-as években összesen 31 nyomda működött (Monok 1941: 4. sz. függelék). A kor gyakorlata szerint a nagyobb újságkiadóknak, egyesületeknek és szervezeteknek megvolt a maguk nyomdája. Ezen a nyomdákön kívül számos olyan nyomda és kiadóvállalat is volt, amely minden rendelésnek eleget tett, a papírárutól a könyveken keresztül a kisebb újságokig, kiadványokig. Azok a kiadványok, amelyeknek kiadója nem rendelkezett saját nyomdával, örök bizonytalanságban éltek, mivel ha a cenzúra a nyomda által kiadott egyetlen anyagot betiltott, az a nyomda hetekig tartó teljes leállítását vonta maga után, ami a megrendelések elvesztése miatt sok esetben a nyomdavállalat megszűnéséhez is vezetett.

Amikor először 1920. december 14-én felmerült egy hivatalos lap indítása, az egyházkerület ajánlatokat kért nyomdáktól ennek a sajtóterméknek az előállítására. A Nagyváradon található nyomdavállalatok nagy száma és a nagyon beszűkülő piaci lehetőségek ellenére az egyházkerületet nem halmozták el ajánlatokkal. Ennek oka az volt, hogy minden nyomdavállalat előtt nyilvánvaló volt az alakulófélben lévő egyházkerület siralmas anyagi háttere, és nem utolsó sorban a jogi helyzetének tisztázatlanságában rejlő veszélylehetőségek: egy el nem ismert egyházi szervezet lapjának kiadása könnyen a nyomdavállalat bezárásához vezethetett.

Nem meglepő, hogy az egyházkerület felhívására két református nyomdatulajdonos nyújtotta be ajánlatát 1921 tavaszán. A benyújtott ajánlatokat az 1921. június 8-án megtartott kerületi közgyűlés tárgyalta. Az 5. tárgypontban került sor a Faragó Rezső nagyszalontai és Béres Károly nagyváradai nyomdatulajdo-

nosok ajánlatainak összevetésére, és a nyomda kiválasztására. A közgyűlési határozat szerint Béres Károly ajánlatát fogadták el tárgyalási alapként (TtREL, Közgyűlési jegyzőkönyvek, I.21.a.1).

Béres Károly tisztában lehetett azzal, hogy nagy hasznot nem remélhet ebből a lapkiadásból, mert a közgyűlési határozatban is kitételként szerepelt, hogy a lap előfizetését egyelőre csak ajánlják a gyülekezeteknek, de nem kötelezik őket.

Az egyházkerület választását Béres Károly személyére nézve több körülmény is indokolta. Faragó Rezsővel szemben Béres Károly nagyváradi volt, ami a cenzúra által kivágott cikkek azonnali pótlása szempontjából fontos szempont volt. Másrészt Béres Károly már 1909-től együttműködött a bihari református egyházmegyével, nyomtatva azok jegyzőkönyveit, határozatait, meghívóit, illetve Béres Károly volt 1911-től az egyházmegye hivatalos papíryananyag és irodaszer szállítója, valamint sok református egyházközség pecsétjének előállítója és forgalmazója (Bihari Református Egyházmegye Levéltára, Egyházmegyei iratok, jelzet nélkül).

Béres Károly 1909-ben alapította nyomdáját Nagyváradon. Német gyártmányú használt nyomdagépeket vásárolt, és testvérével, Béres Sándorral valamint a kor híres grafikusával és betűmetszőjével, Radványi-Román Károllyal, mint társtulajdonosokkal nyitotta meg kiadóvállalatát. A Béres-féle nyomda Nagyváradon, a Regele Ferdinand (volt Rákóczi út) 14. szám alatt üzemelt a könyv- és papírkereskedéssel együtt 1909–1926. május 1. között. Szolgáltatásai közé tartozott az újság, hetilap és könyvkiadás, papíráru forgalmazás, hivatalos állami nyomtatványok forgalmazása (úgy a magyar, mint a román kormányzás alatt), bélyegzők készítése és forgalmazása, valamint a Radványi-Román Károly által metszett ex librisek forgalmazása.¹

Béres Károly 1921-től a Királyhágómelléki Református Egyházkerület hivatalos papír, irodaszer és formanyomtatvány szállítója, 1921 júniusától pedig az egyházkerület hivatalos közlönyének, az *Egyházi és Iskolai Szemlé*nek lett a kiadója (KREL, Egyházkerületi iratok, 1921-1.1-12). Az 1923-ban megtartott egyházkerületi közgyűlés 57-1923. számú határozatában megbízta Béres Károly kiadóvállalatát az egyházkerület iskoláiban használatos tankönyvek és vallástani kézikönyvek kiadásával. Az egyházkerülettel kötött szerződés alapján Béres Károly 2%-os nyereséggel adta ki az újságokat és a tankönyveket (KREL, Egyházkerületi iratok, 1933-3.25-36).²

1926-tól a nyomda a Regele Ferdinand (volt Rákóczi út) 14. szám alatti ingatlanból a református egyházkerület Lorántffy Zsuzsanna leánygimnáziumának Aurel Lazar (volt Nagysándor József) utcai 14. szám alatt található épüle-

¹ Idősebb Radványi-Román Károly az Ex-Libris Világszövetség alelnöke volt. A könyv- és papírkereskedéssel kapcsolatos adatokat korabeli napilapok és az öreg nagyváradiak visszaemlékezései alapján gyűjtötték össze.

² A szerződést sehol sem találtam meg, az adatokat egy 1933-as elszámolás utalásaiból vettem.

tének alagsorába költözött, és itt működött a nyomda az 1948-as kommunista államosításáig. Erről az átköltözésről Csernák Béla, a nagyváradi református gyülekezet lelképásztora számolt be az egyházközség által kiadott és Csernák Béla által szerkesztett gyülekezeti hetilapban, a *Református Híradó* 1926. május 4.-ei számában. Ezen az eseményen jelen volt Sulyok István püspök is, aki a Lukács 19,40 Ige alapján tartott beszéde után megáldotta az új nyomda- és üzlethelyiséget. Csernák Béla köszöntőbeszédében a Béres Károly-féle nyomda új székhelyének kiválasztásában megmutatkozó szimbólumot emelte ki, amely szerint „*a református egyház kardjának, a győzhetetlen evangéliumnak két élét – az iskola és a sajtó alkotja.*” (u.o.) Ugyanez a tudósítás úgy említi Béres Károlyt, mint a nagyváradi református egyházközség presbiterét.

Miután az 1924. december 12-ei közgyűlés 26. számú határozata a nagyszalontai esperesi hivatal beadványát jóváhagyva elrendelte az addig megjelent és az azután megjelenő egyházkerületi közgyűlések jegyzőkönyvének kiadását (TtREL, Közgyűlési jegyzőkönyvek, I.21.a.1), 1926-tól a nyomda ezeket a jegyzőkönyveket is kiadta. Sajnos pénzhiány miatt az 1920–1926. áprilisi jegyzőkönyvek nem kerültek kiadásra.

1931. folyamán a Béres nyomda nevet cserélt, először Gutenberg nyomda néven működött pár hónapig, majd 1931 közepétől felvette a Kálvin nyomda nevet.

A névváltoztatásnak üzleti okai voltak. 1931-ben Romániában is megjelentek a gazdasági világválság első hatásai, az infláció rohamosan nőtt, a vásárlóerő pedig csökkent. A finanszírozási nehézségek miatt a Béres-nyomda tulajdonosai elhatározták egy részvénytársaság megalakítását. A részvényjegyzés által új társtulajdonosok, és ami a lényeges, új tőke került volna a nyomdávalalalomba. A részvényjegyzési felhívás a *Reformátusok Lapjának* 1931. december 20-ai számában jelent meg D.I. (Debreczeni István) közlésében (RL 1938 évf., 536. o.). A tervek szerint a vállalat 750 000 lejre³ becsült értékét 600 darab, egyenként 1 000 lejes kötvényben határozták volna meg, amiből Béresék 400 darab kötvényt adtak volna el.

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület számára soha vissza nem térő alkalom volt részesedést szerezni egy református szellemű, egyház közeli nyomdában. Indokolt is volt a nyomda tőkeemelése, ugyanis a többi nyomda nagyobb haszonkulccsal – azaz drágábban – adta volna ki a kerület sajtókiadványait, másrészt pedig ha pedig a Béres nyomda bankkölcsön felvételére kényszerült volna, abban az esetben a fizetendő kamatok megdrágították volna a kiadványokat.

1932 januárjában több írás is megjelent a *Reformátusok Lapja* egyházi közlöny hasábjain. Javaslatok születtek a részvények hitelre való jegyzése tárgyában. A lelkészeket, magánszemélyeket és az intézményeket komolyan foglalkoztatta a részvényjegyzés lehetősége. A bányászati egyházmegye 1932. április

³ A tanítói fizetés 1931-ben 2.400 lei volt.

20-i közgyűlésén kimondták az egyházmegyének a Kálvin nyomda részvénytársaságba való belépését (RL 1932. május 6.).

A nagy érdeklődés ellenére azonban alig jegyezték részvényt. A világgazdasági hanyatlás következtében sokan tartottak attól, hogy nyomdavállalatba fektessék a pénzüket. A *Reformátusok Lapjának* 1932. május 20-i számában megjelent aláírás nélküli tudósítás arról számolt be, hogy „a Kálvin nyomda ügye zátonyra futott”, mivel a 400 jegyzésre bocsátott részvényből a többször is meghosszabbított határidő lejártáig csak 140 részvényt jegyezték.

Béres Károly 1932. május 14-én a részvényjegyzést felajánló beadvánnyal fordult az egyházkerülethez. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület 1932. május 25–26-i közgyűlésén Sulyok István a püspöki beszámoló rendjén vetette fel a részvényjegyzés kérdését: „(...) a kiadványok helyesebb finanszírozása céljából kívánatos volna az egyházkerületre nézve egy saját könyvnyomda beszerzése. Erre ugyan a kerületnek ez idő szerint nincs fedezete, a terv megvalósítása végett azonban mégis indult mozgalom, olyan formában, hogy a jelenlegi Kálvin nyomdát egy részvénytársaság – amelyben az egyházkerület anyagi erejéhez mérten, szintén részt venne – vásárolja meg.” (KREL, *Püspöki jelentés*, In: *Közgyűlési jegyzőkönyvek*, 1932, melléklet, X. o.)

A közgyűlés a 29/1932. határozati pontban meghagyja a kerületi Pénzügyi Bizottságnak, hogy „a részvénytársaság megalakításában 600 000 lej részvénytőke 34 százalékát meg nem haladó részvényérdekeltség vállalásával vegyen részt.” (KREL, *Közgyűlési jegyzőkönyvek*, 29/1932)

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület tehát 1932-től kisebbségi résztulajdonosa lett a Kálvin nyomdának. Az egyházkerület és a nyomdavállalat együttműködése példaértékű. Ezt az együttműködést az egyházkerület 1941. december 31-i megszűnése szakítja meg.

A nyomda az 1941-et követő időszakban is az egyház szolgálatban állt, a bihari egyházmegye által átvett *Reformátusok Lapját*, valamint tankönyveket és egyéb egyházi kiadványokat adott ki.

A második világháború után, 1948-ban államosították a nyomdát, Béres Károly nyomdagépei lettek a nagyváradi Imprimeria de Vest nyomdának, Románia egyik legnagyobb nyomdájának az első gépei. A Béres Nyomda gyönyörű és híres metszett betűkészletét az állami nyomda az 1960-as évekig használta, számos kommunista szellemiségű könyvet és propagandaanyagot nyomtatva a szépült betűkészlettel.⁴

* * *

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtókiadványai 1921-től 1941-ig, húsz hosszú éven keresztül bátorították, biztatták, szervezték a református híveket, megszólítva fiatal és öreget, árvát és családot. A sajtókiadvá-

⁴ A nyomda 1948 utáni sorsára vonatkozóan az adatokat a korabeli napilapok és az öreg nagyváradiak visszaemlékezései alapján közlöm.

nyok elévülhetetlen érdeme, hogy nem csak a lelki és a közegyházi dolgokra terjedt ki a figyelmük, hanem segítséget nyújtottak a politikai, gazdasági, kulturális és művelődési életben való eligazodás kérdéseiben is. A szellemi iránytű szerepét töltötték be a szó legnemesebb értelmében.

Rövidítések

ERE – Erdélyi Református Egyházkerület
EREL – Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára
KREL – Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára
TtRE – Tiszántúli Református Egyházkerület
TtREL – Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

DPL – Debreceni Protestáns Lap
RL – Reformátusok Lapja

Archivele de stat Oradea – Nagyvárad Állami Levéltár
Monitorul Oficial – Hivatalos Közlöny

Irodalom

A *Debreceni Protestáns Lap* évfolyamai (Debreceni Teológia Nagykönyvtára)
A *Reformátusok Lapja* évfolyamai (KREL)
Az ERE Közgyűlési jegyzőkönyvei (EREL, Kolozsvár)
Monitorul Oficial
A TtRE Közgyűlési jegyzőkönyvei (TtREL)

Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben, magyarok és románok 1867-1940*, Csikszere-
da, 2002.

Dr. Czegle Imre: A református egyház időszakai sajtója, In: *Studia et Acta Ecclesiastica*,
Budapest, 1983.

Krenner Miklós: A tétova sajtó. In: *Magyar Kisebbség* 2, 1923.

Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920-1942*,
Nagyvárad, 1999.

Monok István: *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919-1940)*. Budapest,
1941.

Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában*, Kolozsvár 1944.

Nagyvárad c. lap szerkesztősége: A mi nevünk. In: *Nagyvárad*, 1940, szept. 8.

Orth Imre: Kerületünk története. In: *Reformátusok Lapja*, 1941. nov. 10.

Ravasz László: *Emlékezéseim*, Budapest, 1992.

Református Híradó, 1926. május 4.

Zoványi Jenő: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története*. Debrecen, 1939.

